

**KIRGIZ SOYLU HOTONLAR. MOĞOLİSTAN'DAKİ «KIRGIZ»
ETNONİMLERİ VE TOPONİMLERİ**

**HOTANS OF KYRGYZ ORIGIN: “KYRGYZ” ETHNONIMS AND
TOPONIMS IN MONGOLIA¹**

**ХОТОНЫ – ПОТОМКИ КЫРГЫЗОВ. АРЕАЛ ЭТНОНИМИЧЕСКИХ И
ТОПОНИМИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ “КЫРГЫЗ” В МОНГОЛИИ**

Oljobay Karatayev²

ÖZ

Günümüzde Moğolistan'daki Ulangom bölgesinde sayısı az olan Hoton adlı türkçe konuşan topluluk yaşamaktadır. Köken olarak kendilerini Kırgızlar'a yakın gören Hotonlar'ın sayısı günümüzde 10 000den fazladır. Hala Moğollaşmakta olan bu topluluk buna rağmen Müslümanlardır. Hotonlar etnik bakımından Doğu Türkistandaki Hoten bölgesinde yaşayan Uygurlara benzetilemez (ele alınamaz), çünkü onlar kendilerini Kırgızlar olarak kabul etmekte: “Biz Kırgızlarız, Kün-Ker'in torunlarıyız”. “Kün-Ker”-Tibetçede “Türk” demektir. Hotonlar Ulangom bölgesinde komşu yaşayan Moğol kökenli Oyratlardan farklı olarak tarımcılıkla uğraşıyorlar. Bilim adamlara göre Hotonlar bu coğrafyaya Cungar (Oyratlar) zamanında göç etmişlerdir (sürülmüşlerdir). “Kırgız” etnonimi Halhalarda (Moğol gruplarının en büyüğü) “hirhis”, “herhis” şeklinde geçmektedir. Batı Moğolistan'daki *Hyargas-Nuur* gölünün de bu ismi (*Hyargas*) taşımaya boşuna değil. İlmî literatürde *hereksur* şeklindeki bir arkeolojik terim mevcuttur. Bu terim *herges-uur* — “Kırgız evi” veya *gerges huur* — “Kırgız mezarları” anlamını taşımaktadır. Moğollar günümüzde de eski mezarları yukarıda geçen isimlerle adlandırmaktalar. Bu gibi hususlar Kırgızlar'ın eski dönemlerde yaşadıkları toprakları ve ayrıca Kırgızların yerli Oyrat-Moğolların etnik tarihine yaptığı tesiri (etkisi) hakkında bilgi verebilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Hotonlar, Kırgız, Etnik grup, Moğolistan, Hirgis, Herhis, Etnik Tarih*

ABSTRACT

A small Turkish-speaking group, called *Hoton*, live in Ulangom region in Mongolia, today. Originally they regard themselves close to the Kyrgyz people, and they number more than 10.000. They are in a process of Mongolization, but they are still Muslims. Ethnically *Hotons* cannot be associated with the Uighurs of Hoten region in Eastern Turkistan, because they accept themselves as Kyrgyz: “We are Kyrgyz, grandchildren of *Kün-ker*”. “Kün-Ker” means “Turk” in Tibetan language. Different from the *Oirats* of Mongolian origin, *Hotons* are agriculturalists. According to scientists, *Hotons* migrated to this territory at the time of the *Zhungars* (*Oirats*). The ethnonym of “Kyrgyz” is used as “hirkis” and “herhis” among *Halhals*, which are the biggest Mongolian group. It is no coincidence that the *Hyargas-Nuur* Lake in Western Mongolia carries the very name, *Hyargas*. In the

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.350

² Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

scientific literature, there is an archeological term, *hereksur*. This term might have been originated from *herges-uur* meaning “Kyrgyz home” or *gerges uur* meaning “Kyrgyz graveyard”. Mongols call old graveyards by these names. These issues give information about the ancient ages of the Kyrgyz people and about their influence on the ethno-history of the Oirat-Mongols.

Keywords: *Hotons*, Kyrgyz, Ethnic Group, Mongolia, *Hirgis*, *Herhis*, Ethno-History.

АННОТАЦИЯ

Хотоны – самоназвание тюркской этнической группы, живущей в Улангомском аймаке Монголии, ведущей оседлый образ жизни. Хотоны прекрасно помнят, что имеют тюркское происхождение и принадлежат к мусульманской вере. Кстати, у них сохранились и некоторые исламские традиции. Еще в XIX в. побывавшие среди хотонцев русские учёные-путешественники заметили их этнически близким к кыргызам. На сегодняшний день численность хотонцев составляет 10 000 человек. Этническая группа резко отличается от восточно-туркестанских уйгуров-хотонцев. Здесь их более трех веков назад поселили ойроты-жунгары. Переселенцы провели сюда искусственные водные каналы. Они по сей день функционируют, и хотоны продолжают заниматься земледелием, растениеводством. Хотоны называют себя «кыргызами» и потомком Кун-Кер-хана. «Кун-Кер» - по тибетски обозначает «тюрк». Этноним «кыргыз» широко распространен в Западной Монголии среди халха-монголов. Этнонимы присутствуют в форме «хиргис», «хергис». Озеро Хяргас-Нор (в Западной Монголии) тоже связано с кыргызами жившими в этих краях в период средневековья. Местные монголы средневековых памятников называют «хергес уур» – “кыргызские дома”, “хергес хуур” – “кыргызские могильники”. Все эти данные отражают этнокультурную территорию средневековых кыргызов и их влияние на этническую историю и культуру ойрат-монголов.

Ключевые слова. *Хотоны, кыргызы, этнические группы, Монголия, хергис, хяргас, этническая история.*

(...onlar (hotanlar) boz üyü kullanırlar, kendilerini müslüman, ...kırgız

soyundanız diye tanırlar). V.Vladimirtsov

Bugün Moğolistan’da, Batı Çin’den göç ettirilmiş Kırgız soyundan gelen Hotonlar yaşamaktadırlar. Dili Türkçe olup gün geçtikçe Moğollaşan bir gruptur. 2009 yılı yapılan nüfus sayımına göre Hotonların sayısı 10 000’den fazladır. Elbette, bu etnosu Doğu Türkistan’daki Hoten ile ve Hotenli Uygurlarla karıştırmamak gerektir. “Uygur” resmi etnonimi şekillenmeden önce Doğu Türkistan’daki Uygurların büyük kısmı (Sinzyan-Uygur özerk bölgesinin esas halkı) kendilerini “Hotenliyiz” diyerek bir etnik gruba aidiyetlerini belirlemiş olmalarıdır.

İlk başta “hoton” etnik ismin anlamını belirtmek gerekir. Bu etnonimin benzerleri bugünkü Kırgızların Çekir Sayak ve Sayak boylarının içinde “Koton” şeklinde bulunmaktadır. “Hoton” Moğol dillerinde şu anlamlara gelmektedir: 1. Kırg. birgazan (pelikan); 2. “Fener” anlamına gelir (Mongol-Oros Tol 1957:343). Etnik ismin paralelinde bugünkü Türkmenlerin içinde “Gotan” şeklinde bulunduğu bilinmektedir. Bu terim Türkmencede de yukarıda söylenen anlama gelir (Ataniyazov 1988: 30). Bu etnik isim yer adına (toponimiye) bağlı olarak ortaya çıkmış olabilir. Hoton toponimi şehir ve bölgenin

ismi olarak Batı Çin'deki Tarım su havzasının yukarı akımına yakın bir yerde bulunmaktadır. Bu bölgede Kırgızlar hala yaşıyorlar. Hoton toponimi “Manas” destanının tüm varyantlarında bahsedilmektedir (Manas Ansiklopedisi T.I:324). 13. yüzyıl Merkezi Asya'da kendilerini göstermeye başlayan Moğollar Doğu Türkistan Müslümanlarına “hoton” demektedirler. Elbette, Moğol dilli halklarda (Oyrot-Moğollarda) “hoton” kandaş yani kan bağıyla oluşmuş, konar-göçer olan birim anlamına gelir. “Aha” (Kırgızca – aga, ake, Türkçe - ağabey) idare ettiği bu birime sayısı ikiden çok olan aileler evcil hayvanlarıyla katılıyordu. Hoton'daki evlerin sayısı hayvan otlaklarının hususuna göre çoğalıp, bazen de azalıyordu.

“Hoton” isminin anlamını Cungar (Oyrot) hanlığının tarihi üzerinde uzman olan İ.Y. Zlatkin şöylece açıklamaktadır: Hoton, kan bağı olan bir münasebenin üzerine kuruludur ve beraberce geçimini yürüten ailelerin grubudur. Hoton'da 4, 10, 50 veya bundan çok aileler grubu olurdu. Bir kaç Hoton aymak veya otağı oluşturup, bu da genel mülkiyeti, sahipliği belirtiyordu. Otağlar veya aymaklar grubu ulusu, uluslar ise Cungar (Oyrot) hanlığını oluşturuyordu (Çernişev 1990:59).

Şimdi ise Moğolistan'daki Ubsu-Nur ve Ulan-Gom bölgelerinde yaşayan Hotonlar kimdir sorusuna cevap aramamız gerekir. Dolonlar Moğol Halk Cumhuriyetinin kuzeybatısındaki Ubsunur bölgesinin (Ubsu-Nur gölünün güney etrafı) Trailan somonunda (Moğolca – zengin toprak), Ulan-Gom bölgesinin Naran-Bulak somon bölgesinin merkezinde yaşıyorlar. Daha açıklanmamış bilgilere göre Dolonlar Mancur Çin askerleri tarafından Doğu Türkistan'ın hanlıkları ile olan savaşta esir alınmıştır. 17. yüzyılın sonu, 18. yüzyılın başlarında Hotonları şimdi yaşadığı Harhira (Kırgızca Karkıra)'ya Cungar hanı Galdan-Boşoktu han yerleştirmiş denilir. Komşu yaşadığı Kalmak-Moğolların Derbet, Hotogoyt v.s. etnik gruplarından antropolojik tipi bakımından farklılık göstermektedir. Dini inançları bakımından İslam'ın Sünni mezhebine aidiyet göstermektedirler. Kendi dillerini unutmüş diyebiliriz, tutunduğu dinlerinde de Budizm'in, Şamanlığın ve başka dinlerin unsurları görülür. Fakat kendilerinin etnik köklerini ve dinlerini unutmadıkları bellidir. Üç yüzyıl öncesinde Harhira nehrine yakın yerlere sulama sistemleri kurulup, tarım kültürü yüksek seviyeye yükselmiştir. Bu yüzden bölgeye Trialan (zengin toprak) denilmektedir. Hotonlar günümüzde de tarımcılık ve bahçivanlıkla hayatlarına devam etmektedirler.



Ulan-Gom'un Harhira (Karkıra) nehrine yakın yerlerde yaşayan, içinde bir kaç Türk etnik grupları (çoğunlukla Kırgız etnik grupları) olan hotonlar bir kaç yüzyıl önce Hoton dağlarında yaşadıklarına dair bilgiler var (Abramzon 1990: 67-68). Ünlü bilim adamı ve Türkolog S.E. Malov da kendi araştırmalarında Hotonların etnos olarak Kırgızlara yakın olduğuna işaret etmektedir.

Moğol dilleri üzerinde uzmanların söylediklerine göre Hotonlar Derbet ve Hoşutlara göre daha iyi Moğolca bilmektedirler (Dorji Masayev). Şu anda Hotonların yaşadıkları

bölge Oyrot-Kalmuklar için kutsal bir yer olarak biliniyor. Burada Galdan-Boşoktu Hanın naaşı (budda kültürü üzerinde) yakılmıştır. Hotonlarla komşu yaşayan Derbet, Hoşut, Hotogoyt ve diğer Oyrot etnik gruplarına “halmg” (kalmuk) denilmektedir. Kendileri ise soylarına “Kırgızlar”, Küngker hanın evlatlarıdır diyorlar. Tibet dilinde Türklere “Künker” dedikleri bilinmektedir.

Bu bölge Rusya Federasyonuna bağlı Tuva Özerk cumhuriyetiyle ile sınırlı olup önemli geçiş yollarının bulunduğu bir yer sayılmaktadır. Bundan dolayı bölgede ünlü Rus seyyahları komşuları hakkında yazılar yazmışlar. Bu ünlü seyyahlar G.N.Potanin, B.B.Baradin, Türkolog-Tarihçi V.V.Radlof, P.K.Kozlov, ünlü Moğol bilgisi uzmanı ve dilci B.Vladimirtsov, ünlü Türkolog A.Samayloviç Moğolistan ve Tibet’e altı defa geziler düzenleyerek araştırmışlar. Ünlü seyyah G.N.Potanin Hotonlar için şunları demektedir: “Hotonların dili Kara-Kırgızların dili ile çok yakınlar. Kara-Kırgızların “sarı baş” (“Sarıbağış” – belirten G.N.Potanin) boyunun “kırk kızdan” ortaya çıktıklarını anlatan şecere beni çok şaşırttı” (Potanin 1883: 162). Bu yazar Hotonların boy yapısı, onların yedi boydan oluştuğunu da yazmıştır. Moğolistan’ı ve Tibet’i araştıran seyyah P.K. Kozlov hotonların görünüşü “Ariyer” gibidir, gözleri büyük, düz burunlu, giydikleri giyimler etrafındaki diğer halklarla benzemediğini yazmıştır. O Hotonlar hakkında (Alaşan bölgesi) anlatılan efsanelere dayanarak bu bölgede Kırgızların olduğunu söylemiştir.

Dünyada ünlü Moğol bilimci B.Vladimirtsov ve doğubilimci, Türkolog A. Smayloviç Hotonlar üzerinde etnografik ve dil araştırmalarını yapar, karışık unsurlar (Kara Kırgız ve Orta Asyalı Sartlar) olsa bile, Kırgız unsurları üstünlükte olduğunu anlatan sonuca varmıştır. B. Vladimirtsov Hotonlar kendi etnik anısında “Kırgızlar” dediklerini belirtir. Onun yazdıklarına göre: “Hotonlar Ulangoma’a gelen Kırgızları görünce dilleri ve yasalarının aynı olduğuna inandık” demektedirler. Aynı bilim adamı Hotonların İslam’la birlikte aynı zamanda eski Türklere ait yaşadıkları evlerini, ailesini korumak için hamilere, yer ve suyla ilgili inançlara sahip olduklarını söylemektedir. Ayrıca koyunları kurban ederek derilerini hocalara verdiklerini yazar (Vladimirtsov 1916: 265-277).

Hotonlar kendilerinin hangi boya ait olduklarını hala bilmeleri de dikkat çeken bir durumdur. Günümüzde Hotonların boy yapısını yedi boy (Doloon elken) oluşturmaktadır. B.Vladimirtsov şöyle demektedir: “Hotonlar ‘boz üy’ olarak bilinen Kırgızların çadırını kullanmaktadırlar. Kendilerinin Müslüman olduklarını söylemektedirler. Doğu Türkistan’dan geldiklerini ve köklerinin Kırgız olduklarını bilmektedirler. Boyları ise: adcı-hurman, yas, ilbya, burut, udzabuk, kasıl, cuppar, hudaıberdi, şava, nilva, şalbak, ozbek, hasn, tsyös (Vladimirtsov 1916: 265-277).

Bazı kaynaklarda ise Hotonların yüzde 35.4 % Şaavay, 20.77% Holidog, 6.99% Şalbag, 6.98% Burdag, 5.3% Ogotor, 0.32% Hasnut, 0.02% Hoçkeld boylarına mensuptur denilmektedir. Örneğin holidag kelimesinin karışmış anlamı vardır. Burdag ise burut, ogotor ise Kırgızların Döölös ve Saruu boylarının alt parçası olarak bilinen Ogotur uruğuna benzemektedir. Höçkeld kelimesi ise göçüp geldi anlamında olabilir.

Mogolistan’daki Bayan-Ulgey Kazaklarının Müftisi Azatkan’ın Verdiği Bilgilere Göre Hotonlar: 1. Buruud, 2. Hasnuud, 3. Ogtar, 4. Çabay, 5. Çalbık, 6. Hoşgeldi, 7. Kurumyan gibi boylardan oluşmaktadır.

Mogolistan’daki “Kırgız” özel isimleri hakkında

Günümüz Moğolistan Asya’nın tam ortasında bulunan bir ülkedir. Bir buçuk milyon kilometre kare toprağa sahiptir. Nüfusları iki milyon beş yüz bin olan bu ülkenin

topraklarında Türk-Moğol, Mancur dilli halkların, boyların (Hunlar, Siyanbi, Tele konfederasyonu, Türk Kağanlıkları, Uygur devleti, Kırgız Kağanlığı, Kara Kıtaylar, Naymanlar, Moğol devleti, Moğol Halk Cumhuriyeti) etnik ve kültürel beşiğidir. Ayrıca devlet geleneklerinin geliştiği tarihi-etnografik büyük bir alan olarak da bilinmektedir. Günümüz Moğolistan'ın sahip olduğu doğası, çevresel özellikleri bölgeler arasında büyük farklılıklar arz etmektedir. Toprağın büyük kısmı Gobi çölü ile kaplıdır. Genel olarak kuzey bölgeler dağlık araziye ve ovalara sahip olmakla birlikte güney Sibiryaya iklimine sahip bir ülkedir.

Askeri ve ekonomik açıdan stratejik bir konumda olan Moğolistan (özellikle batı Moğolistan) tarih boyunca merkezi ve teşkilatlı devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. En başta uzak doğuya, güneydeki Çin hanedanlığına, batıdaysa Doğu Türkistan'a (Doğu Türkistan üzerinden Çin'in Şensi, Gansu bölgelerine çıkış yolu)ve Orta Asya'ya ulaşarak Büyük İpek Yolunun kontrolü sağlanabilir bir bölgedir.

Kırgızlar için de Merkezi ve Batı Moğolistan bölgesi önemli olmuştur. Profesör arkeolog S. Hudyakov'un fikrine göre Kırgızlar şuan ki Doğu Türkistan, batı Moğolistan ve ona sınır olan Tuva ve Minusin bölgesinde m.ö.IV – V y.y. Hunlular ve Avarlar (Juan-Juanlar'ı) sürüp çıkarmıştır. Fakat söylenen bu fikri kimse ispatlamamıştır. Savaş yönünden stratejik ve ekonomik açıdan önemli sayılan bu bölgeye Kırgızlar 840. yılında Uygur devletin yıldıktan sonra gelebilmiştir. Tabi ki buraya Kırgızlardan başka halklar ve boylarla beraber etnik ve kültür yönünden daha da ilerledikleri sebep olmuştur. Kırgızlar'ın şuan ki Moğolistan topraklarına geniş olarak yayılması IX yyüzyıldan beri sürmüş olabilir. Bu dönemde Kırgız askerlerinin öncüleri Karakitaylara (Lyao – Kore yarımadasına yakın bir devlet), İç Asya'ya, Tibet'e kadar geldikleri tarihi kaynaklarda belirtilir. Çok büyük toprağı ve onun halklarını itaat ettirmiş olan Kırgızlar bir buçuk yüzyıl bu bölgeyi idare ederler. Kırgız Kağanlığının içine giren Tuva bölgesinden Moğol ovalarına ulaşmak mümkündür. Kırgız Kağanı, Uygur devletin yok ettikten sonra Kağanın ordusu devlet merkezini Tanu Ola'ya taşır. Bu dağ yüksekliklerinden Moğolistan'ın ovalarına hakim bir yerdedir.



Batı Moğolistan Hyargas-Nuur (Kırgız-Köl)

XI-XII asırda Kara Kıtayların ve Naymanların göcünden dolayı Kırgız devletinin sınırları daralmaya başlamıştır. Kırgız boylarının yaşadıkları günümüz Moğolistan'ın (Kuzey ve Kuzey-Batı Moğolistan) bölgelerine Moğol dilli Oyratlar, Miyangatlar v.d. yerleşmeye başlarlar. Bu dönemden itibaren Kırgızlar ile Moğol boylarının ortasında etnik-kültürel münasebetler başlanır. Belirlenmesi gereken mesele yaşam tarzı, geçimi benzer ama dili farklı Kırgızlar ile Moğol dilli (Oyrot) boyların alakaları IX-X yüzyılda başlar.

Birçok doğubilimci-tarihçilerinin fikrine göre (E.Kıçanov v.d) Moğol devletinin kurucusu Cengiz Hanın kökeni Kırgızlara aittir: "Cengiz Hanın boyu Alangoa'nın küçük oğlu Bodonçar'dan gelmektedir. Bodonçar'ın öz babası Kırgız Maalih-Bayadets olduğu

sözlü şecerelerde anlatılır. Kırgız Maalih-Bayaudets Alangoa'nın kocası öldükten sonra bu eve bekar bir hizmetçi olarak alınır. Diğer Kırgızlar gibi Maalih-Bayaudets kızıl saçlı, mavi gözlü idi. Bodonçor 970 yılında Kara Kidanlar (Kara Kıtaylar) Kırgızları yenmelerinden sonra doğmuştur. Onun neslinin tamamı Cengiz Han gibi saçlı kızıl, mavi gözlü idiler (İstoriya Hakasii, 2005, 154.sayfa).

“Kırgız” etnonimleri Halha-Moğollarının ana boylarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğolistan'ın Moğolları “Halha(s)-Moğolları”, Çin'in İç Moğolistan Otonom bölgesi Moğollarına “Barga-Moğolları” adıyla bilinmektedir. Etnonim Uruk ve Uruu (boylar ve alt boylar) gibi teşkilatların adı anlamına gelmektedir ve “Hirgis”, “Herhis” şekillerinde Moğolistan'ın merkezi ve batı bölgelerindeki Moğol dilli etnositelerin içerisinde günümüze kadar bilinmektedir. Batı Moğolistan'da Hyargas-Nor (Kırgız Gölü) adlı gölün adı da boşuna verilmemiş olması da dikkat çekicidir. Hyargas-Nor (Kırgız Gölü) Moğolistan'daki Büyük göller sistemine ait göl ve coğrafik terim ile bilinen “Kırgız Ovası'nda” yer almaktadır. Kobdo, Zabhan nehirlerinin suyuyla beslenir. Deniz seviyesinden 1028 metre yükseklikte, 136 kilometre kare alanı kapsamaktadır ve 80 metre derinliğe sahiptir. Kasım'dan Nisan'a kadar buzla kaplıdır. Etrafı çöl, taş-kumla kaplıdır. Bazı kısımları hayvan otlatmak için elverişlidir. Suyu minareller açısından zengindir, balıkları çoktur.

Elimizdeki tarihi-etnoğrafik bilgilere dayanarak “Kırgız” etnokomponentleri Moğol dilli etnik grupların içerisine üç süreçte girdiklerini söyleyebiliriz.

1. Bu süreçleri şartlı şekilde merkezileşen Kırgız devletinin kurulması (840 yılı), Moğol devletinin gelişmesi (1206 yılı), Kırgızların Cengiz Han'ın kurduğu devlete tabi olmaları
2. Moğolların Çin'deki Yuan Hanedanının gelişmesi (1271-1368). “Tümen Kırgız” Özel Bölgesinin kurulması; Kırgız-Oyrot münasebetleri, Oyrot devletindeki Kırgızların önemi;
3. Cungar hanlığının kurulması (1640-1775). Enisey Kırgız devleti ve Cungar hanlığı, Altan Hanlar. Enisey Kırgızlarının Cungarya'ya sürgün edilmesi (1703). Enisey Kırgızlarının dağılması (1775-1776).



Batı Moğolistan Hyargas-Nuur (Kırgız-Göl)

Kırgızların bir kısmı XII yüzyılda kurulan Oyrot konfederasyonuna katıldıklarını gösteren tarihi bilgiler var. Kalmuk tarihçisi G.K.Avelyaev Ordos knyazı Sagan Tsetsen yazdığı “Erdeniyn Tobçi” tarihi kaynağına dayanarak Oyrot konfederasyonunu (XII y.y.) Ogulet (Olet), Bagatut (Batut), Hoyt (Hoyhat) ve Kergudların (Kırgızların) oluşturduğunu söylemektedir. Orta Moğol dillerinde Kırgız etnonimi “Kergut” (Kergu+t; -t eki Moğolcada çokluk anlamını bildirmektedir) şeklinde yazılmaktadır. Ünlü Moğol Araştırmacısı

B.Vladimirtsev'in görüşlerinde Oyrot Birliğine giren (XII y.y. kadar) "Kergudlar" Eniseyli Kırgızlardı (B.Vladimirtsev, Leningrad, 1934, 131.sayfa).

1207 yılında Moğolların büyük kurultayında Temuçin ak keçeyle taşınarak Cengiz Han ismi verilerek tahta çıkartıldığında Kırgızlar bu tahta tabi olduklarını bildirerek elçilerini gönderirler. Moğolların Yuan Hanedanının gelişimi sürecinden sonra karakorumdaki yönetim için olan mücadeleye Kırgızlar da katılmışlardır. Haydu ve onun taraftarlarına destek veren kırgızları Kubilay Han (Yuan Hanedanının kurucusu, Cengiz Hanın torunu, Toluy Hanın oğlu) Kırgızları birkaç kere göçe zorlamıştır. Neticede Kırgızlar günümüz Moğol bozkırlarından Mançurya'ya kadarki bölgelere kadar dağıldıklarını tarih göstermektedir.

Bilimsel kaynaklarda "Hereksur" denilen arkeolojik terim kullanulagelmektedir. Bu terim (Konovalov, 1987, s.121) "Heges-uur – "Kırgız alanı, evi, yurdu" veya "Gerges-Huur" – "Kırgız Mezarlığı", "Kırgız Kabirleri" anlamlarına gelmektedir. Bu arkeolojik terime ve Moğolistan'daki eserlere Profesör Yuliy Hudyakov aşağıdaki tanımı vermektedir: "Merkezine taşların dmküldüğü etrafına taşların dizildiği kabirler". Bilim adamı bu eserlerin Mongun-Taygadaki orta asırlara ait Kırgız mezarları ile aynı olduğunu söylemektedir. Demek ki "Hereksur" denilen terim Kırgızların bıraktıkları tarihi-arkeolojik eserlere verilen bir isimdir. Günümüzde de Moğollar (Merkezi ve Batı Moğolistan'ın Moğolları) tarihi abideleri yukarıdaki gibi "Herges-uur – "Kırgız alanı, evi, yurdu" veya "Gerges- Huur" – "Kırgız Mezarlığı", "Kırgız Kabirleri" demektedirler. Ünlü bilim adamı G.N.Potanin'in "Kırgız mezarları" (Oçerki Severo-Zapodnoy Mongolii, Vıpusk IV, 1883) adlı makalesi 1983 yılında "Sibirskya Jizn" (Sibirya hayatı) adlı gazetede yaymlanır. Bu iki heceden oluşan kelime (hereksur) eski Kırgızlar ile bağlantılıdır. Moğollar üzerine araştırmalar yapan B.Y.Vladimirtsev bu eserleri eski "Kırgıs" adlı halka ait olduğunu ve Kazaklarla hiiç bir ilgisi olmadığını yazar. Halha-Moğolların tarihi hafızası bölge halkının etnik tarihinde, kültüründe Kırgızların yeri tarih açısından önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Moğolistan'ın güzel göllerinden biri olan Hubsugul'un batısındaki darhat vadisi yer almaktadır. Buradaki Darhat, Uryanhay, Halhas denilen etnik gruplar içerisinde "Hirgis" adında boy olduğu kayıtlara geçmiştir. Sözlü halk şeceresine göre "Hirgis" boyu ait olduğu Darhatlar Moğolların (Cengiz Hanın döneminden itibaren) köklü boylarından sayılmaktadır.



Batı Moğolistan Eski Türk heykelleri

Elyotların arasında da "Kırgız" boy adları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Oyrot devletinin kurulmasında (Yuan dinastisi devrildikten sonra) Kırgızların aktif bir şekilde katılmışlardır. Oyrot birliğinin kurucusu Hara-Hula olmuştur. Onun tahtını Erdeni Batur-

Huntaycı miras olarak almış ve sonraki dönemde devletin gelişmesine katkı sağlayan 1640 yılındaki Moğol-Oyrot “Tsaadciyin-Biçig” (Yüce Kanunlar) adlı yasaların toplamıyla Yüce Kurultay olmuştur. Erdeni Batur-Huntaycı 1660 yılında vefat ettikten sonra tahtta geçmek için Kırgız hanımından olan iki oğlu Zodov ve Zoriktu Torgout hanımından oğğlu Seçen Taycinin ortasında mücadele yaşanır. Kırgız haniçesi ile oğulları Seçen Tayciyi zehirleyerek yönetimi ellerine geçirirler. Zodov ve Zoriktu Kökönordaki Elyotlara katılırlar. Erdeni Batur-Huntaycının dördüncü oğlu Ontson Tayci 1667 yılından itibaren “Hirgis” (Kırgız) halkını yönetmeye başlar. Demek ki Oyrot hanlığını 1703 yılına kadar “Kırgız Otağı” (Kırgız bölgesi, Kırgız yönetimi) olmuştur denilen fikri ortaya atabiliriz. Çünkü Enisey Kırgızları Cungarya’ya 1703 yılında sürgüne tabi tutulduklarını bilinmektedir.

Halkas-Moğollarının içerisinde en eski ve köklü denilen “Kırgız” boyu vardır. Moğol bilim adamlarının fikirlerine göre Halkasların içerisindeki “Hirgis” etnokomponent Moğollara Cengiz Han döneminde girdiğini söylenmektedir. XVI yüzyıla kadar Cengiz soyuna ait noyanlar tarafından ayrı yönetilmiştir. XVI yüzyıla kadar “Hirgisler” Tümen Han Sayn Noyon (Cengiz Hanın nesilleri Onoohu Uyzendinin oğlu) yönetimine geçmiştir. Ayrıca günümüz Halha(s)- Moğollarındaki etnik grupların biri olan Miyangatların içindeki (Mingat) Kırgız (Hirgis) denilen boy var. Bu boy üç alt boydan oluşmaktadır. Onlar Moğolcanın kurallarına göre “Şar Hirgis”, “Har Hirgis” “Mödön Hirgis” (Sarı Kırgız, Kara Kırgız ve Ağaç Kırgız) denilen boy isimleriyle bilinmektedir. XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarına kadar “Hara Hirgisler” – “Hayrhan” veya “Hayrahana” tapınmışlarsa “Şar Hirgisler” – “Ehiyin uud” veya Anaya tapınmışlardır. Muhtemelen bu durum Umay Ananın kutsal sayılmasıyla ilgili olabilir. “Mödön Hirgis” – “Mödön” ağaç anlamına gelip aynı zamanda ağaca tapınmanın şamanlıktaki izlerini taşıyor olabileceğini söyleyebiliriz. Merkezi Asya’daki Türk-Moğol halkları içerisindeki “Hayrhan’a” veya “Hayrahan’a” tapınma sadece Kırgızlara has bir durumdur. Bu tipteki tanrılara (Hayrahan) adayıp doru atları (kök boro) kurban ederler. Demek ki Miyangatların grubuna ait Kırgızlar kendilerinin kadim dinlerini unutmamışlardır. Örneğin Miyangatlar çıkan yarayı, yaralanmış olan bedenlerini Kırgızlara göstermezlermiş. Kırgızların nazarı değer (Şamanlıkta “Kara İnanç denilmektedir) inancı mevcuttu. Miyangatların diğer boyları Gök Tanrıya adayıp kır atı ve açık renk koyunu kurban ettikleri bilinmektedir. Bu örneklerle Kırgızların Miyangatların (Moğolların) içerisinde kaybolmadıklarını söyleyebiliriz.

Moğolca konuşan Buryatların içinde Kudindik etno-bölgesine ait etnik grup yaşamaktadır. Bu etno-bölgenin içerisindeki grup Rusya’nın İrkutsk ilinin Goloustnoy nehrinin kıyılarındaki vadilerin Kuda, Murina ve Kitaya nehirlerinin kollarında yaşarlar. İşte bu etnik grubun içerisinde “Han Hirhis” adıyla büyük boyun olduğunu biliyoruz. (S.P.Baldayev, Rodoslovniye Legendı i Predaniya Buryat, Ulan-Ude, 1970) Aşağıda Moğol Halk Cumhuriyetinin Bayanhongor bölgesinin halkına ait “Hirgis” etnoniminin sumonlar (bölge adı) üzerinde dağılımı verildi. Batı Moğolistan halkının tamamında “Kırgız” boy adlarının sıkça kullanılması bu bölgedeki uzun süren etnik süreç içerisinde Kırgızların aktif bir şekilde katıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte yukarıda gösterilen delillerin ve diğer bilgilerin Kırgızların siyasi hayatta etkili olduklarını göstermektedir.

Orijinal (Moğol dilinde) verilmiş bu bilgi Kırgızların Moğol dilli etnosların (Halha Moğolları) etnik tarihine olan etkisini gösteriyor.

Kaynaklar:

1. Mongol-Oros Tol. –Moskova, 1957, - 343 s.
2. Ataniyazov S. Slovar turkmenskih etnonimov. –Aşhabad. 1988.-218 s.
3. «Manas». Ensiklopedisi. Bişkek, 1995, T.I.
4. Çernişev A.B. Obşestvennoe i gosudarstvennoe razvitiye oyratov v XVIII v. - Moskova, 1990. – 138 s.
5. Abramzon S.M. Kirgızı i ih etnogenetiçtskiye i istoriko-kulturniye svyazi. – Bişkek, 1990. - 245 s.
6. Potanin G.N. Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii. -Sankt-Peterburg, bölüm IV, Etnografiya. 1883.
7. Vladimirtsov, B. (1916 a) Noviye dannıye o hotonah // İmp. Rus. Arşivinin Doğu bölümünün notları, IIr.: Tip. İmp. Akademiya Nauk. T.23: -S 265-277; Vladimirtsov B.Y. Turetskiy narod hotoni//ZVORO Sankt-Peterburg, 1916. - T.23. - S.265-277.
8. Butanayev V.Ya. İstoriya Hakasii. – Abakan, 2003, - 434 s.
9. Vladimirtsov B.Ya. Obşestvenniy stroy mongolov: mongolskiy koçevoy feodlizm. –Moskova, 1934.
10. Konovalov P.B. Kereksurı v Tongosengele. Kultura i pamyatniki bronzobogo i rannego jeleznogo vekov Buryatii i Mongolii. -Ulan-Ude, 1995. –S.47-58.
11. Baldayev S.P.Rodoslovniye Legendı i predaniya buryat. -Ulan-Ude,1970. – 168 s.